अत्र 'भ्रम धार्मिक—' इत्यतो भ्रमणस्य विधिः प्रकृतेऽनुपयुज्यमानतया भ्रमणनिषेधे पर्यवस्यतीति विपरीतलक्षणाशङ्का न कार्या। यत्र खलु विधिनिषेधावुत्पत्स्यमानावेव निषेधविध्योः पर्यवस्यतस्तत्रैव तदवसरः। यत्र पुनः प्रकरणादिपर्यालोचनेन विधिनिषेधयोर्निषेधविधी अवगम्येते तत्र ध्वनित्वमेव।

तदुक्तम्—

'क्वचिद्बाध्यतया ख्यातिः क्वचित्ख्यातस्य बाधनम्।
पूर्वत्र लक्षणैव स्यादुत्तरत्राभिधैव तु॥'

अत्राद्ये मुख्यार्थस्यार्थान्तरे संक्रमणं प्रवेशः, न तु तिरोभावः। अत एवात्राजहत्स्वार्था लक्षणा। द्वितीये तु स्वार्थस्यात्यन्तं तिरस्कृतत्वाज्जहत्स्वार्था।

विवक्षिताभिधेयोऽपि द्विभेदः प्रथमं मतः।
असंलक्ष्यक्रमो[1] यत्र व्यङ्ग्यो लक्ष्यक्रमस्तथा[2]॥ ४॥

विवक्षितान्यपरवाच्योऽपि[3] ध्वनिरसंलक्ष्यक्रमव्यङ्ग्यः संलक्ष्यक्रमव्यङ्ग्यश्चेति द्विविधः।

गोदावरीकच्छकुञ्जवासिना दृप्तसिंहेन॥' इति संस्कृतम्। आश्रमस्थायाः कुलटाया गोदावरीकुञ्जरूपे संकेतस्थाने प्रत्यहं पुष्पावचयेन कृतसंकेतभङ्गं स्वप्रेरितकुक्कुरोपद्रवेणाप्यनिवृत्तं धार्मिकं प्रति तस्या एव दिनान्तरे उक्तिरियम्। गोदा गोदावरी। यो दिनान्तरे त्वामुद्वेजयति स श्वा गोदावरीतीरनिकुञ्जवासिना दृप्तसिंहेन मारित इत्यन्वयः। **प्रकृते** तात्पर्यविषयीभूतस्वैरविहारे। **उत्पत्स्यमानौ** उत्पत्स्यमानावन्वयबोधौ। अन्वयबोधात्प्रागित्यर्थः। **तदवसरो** विपरीतलक्षणावसरः। एवं चात्र लक्षणामूलध्वनेरवसरो नास्तीत्यर्थः। **ध्वनित्वमभिधामूलध्वनित्वम्॥ बाध्यतया** विपरीतार्थपर्यवसन्नतया ख्यातिरन्वयबोधः। **ख्यातस्यान्वयबोधविषयीभूतस्य** बाधनं बाधोदयाद्विपरीतार्थपर्यवसानम्। **लक्षणा** लक्षणामूलो ध्वनिः। **अभिधा** अभिधामूलो ध्वनिः। **अत्र** लक्षणामूलध्वनौ। आद्येऽर्थान्तरसंक्रमितवाच्ये। **द्वितीयेऽत्यन्ततिरस्कृतवाच्ये** जहत्स्वार्था लक्षणेत्यनुषज्यते॥ **प्रथममिति**। पश्चादस्यापरे भेदा वक्तव्या इति भावः। **यत्र** ध्वनौ। **लक्ष्यक्रम इति**। व्यङ्ग्य

---

1. **असंलक्ष्येति**। सम्यङ् न लक्षयितुं शक्यः क्रमः पौर्वापर्यं यस्य तादृशो व्यङ्ग्यो यस्मिन्सः। स्फुटे प्रकरणे झटिति प्रतीतेषु विभावानुभावव्यभिचारिषु सहृदयधुरीणेन

---

१. 'क्रमव्यङ्ग्यः' ग. २. 'लक्ष्यव्यङ्ग्यक्रमः परः' ग. ३. ग-पुस्तके तु 'विवक्षित—' इत्यादिः 'द्विविधः' इत्यन्तः पाठो नास्ति.